

ОСВІТА ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Розглядається мало вивчене питання історії запорізького козацтва - питання його культури, зокрема, освіти, висвітлена роль в цій справі одного з найвидатніших діячів козацької доби - гетьмана Петра Сагайдачного.

В процесі боротьби українських народних мас за свою свободу і незалежність, проти соціального і національного гніту була створена військова сила - козацтво з центром в Запорізькій Січі. З кінця XVI ст. Запорізька Січ стає не тільки опорною базою у відсічі турецько-татарської агресії, а й перетворюється в національно-політичний центр України. На Запоріжжі поступово формувались основи української національної державності.

Своєю героїчною боротьбою запорізьке козацтво робило великий вплив на народні маси України. Роль козацтва в усьому суспільно-політичному житті була настільки велика, зв'язки з народом настільки міцні, що в документах ХУП-ХУІІІ ст. усіх українців називали навіть «нацією козаків», «українською козацькою нацією». Необхідно відмітити й міжнародне значення Січі, куди сходилися утікачі зі всієї Східної Європи. Запорожці - це цвіт народу, це ті ж американці, сама найкраща частина народного «Я».

«Запорізькі вольності» (так називалися володіння Запорізької Січі, що простягалися від Буга до Кальміуса, від річки Орель і до пониззя Дніпра) займали територію, на якій розташована частина сучасних Запорізької, Дніпропетровської та Кіровоградської областей. Ця територія дорівнювала території сучасної Англії.

У другій половині XVIII ст. територія «Запорізьких вольностей» становила понад 10 мільйонів десятин землі, а населення досягало приблизно 300 тис. чоловік. Тут налічувалось понад 60 сіл і 4000 зимівників. Крім того, по степу було розкидано кілька тисяч землянок.

Історії відомо, що один з найвидатніших діячів козацької доби гетьман Петро Конашевич Сагайдачний багато приділяв уваги розвитку освіти в Україні. Сам він також славився як людина вельми освічена. Було відомо, що Сагайдачний закінчив Острозьку школу на Волині.

У 1601 році молодий Сагайдачний прибув на Запоріжжя. Незабаром козаки обрали його гетьманом. Разом з усім Військом Запорізьким він записався до Київського братства, брав участь у створенні його школи, підтримував братство матеріально. Значна грошова сума була визначена ним і на Львівську братську школу.

Підтримка з боку козацтва зміцнила позиції Київського братства й сприяла посиленню його культурно-просвітницької діяльності. Школа при Київському братстві, створена за активною участю Сагайдачного і перетворена після злиття з Лаврською школою в Києво-Могилянську академію, відігравала значну роль в розвитку освіти Запорізької Січі.

Освіта Запорізької Січі досягла найвищого рівня розвитку у XVIII ст. За даними 1763 і 1779 рр. видно, що із сотні козаків в одному курені письменних було 53 чоловіки, в іншому із сотні письменних було 60 чоловік [8, с. 35]. Іван Сірко був грамотний і вмів писати.

У 1763 р. курінні отамани і деякі козаки дали в Кіш розписку суворо дотримуватись всіх звичаїв внутрішнього благоустрою в своєму війську і на знак цього зробили підписи, хто вмів писати, то письмом, а хто не вмів, то хрестами. Тоді на 13 неписьменних в одному курені виявилось 15 письменних [10, с. 633].

У 1779 р. вже після падіння Січі, коли запорожці присягали на вірність російському урядові, з 69 чоловік, які присягали, 37 виявилось письменними, тобто 53,6 %. Про це свідчить повідомлення князя Потьомкіна Азовському губернатору генерал-поручику Черткову від 7 серпня 1779 р. [11, с. 208-209].

Козацька залога на Запорізькій Січі, яка нараховувала кілька тисяч (іноді це число доходило до десяти тисяч) озброєних козаків.

Досить таки високий рівень освіти на Запоріжжі пояснюється тим, що там були школи, в яких козацтво навчалось грамоти. Школи в Запорізькій Січі були трьох видів: церковно-приходські, монастирські та січова, найвища школа. Церковно-приходські школи існували майже при всіх приходських церквах запорізького поспільства. Ці школи знаходились в паланках по слободах, зимівниках і хуторах [1, с. 342]. У запорожців був такий звичай, що коли вони мали де в селі будувати церкву, то без шпиталю та без школи не будували її. Церква із дзвіницею, по один бік її - шпиталь, а по другий - школа складали невід'ємну ознаку всякого православного приходу в запорізькому краї [10, с. 632]. Так, у «Ведомостях о числе козаков в слободах» від 1770 р. згадується школа в слободі Курилівці [2, с. 345].

Монастирські школи існували при Самарському Пустинно-Миколаївському і Нехворошанському монастирях, які знаходились відповідно на території Самарської та Орельської паланок*. Школа при Самарському Пустинно - Миколаївському монастирі виникла разом з його першою церквою, приблизно у 1576 р. Тоді на великому острові між річкою Самарою та її рукавом Самарчиком запорожці побудували першу в своїх «вольностях» дерев'яну церкву з шпиталем, дзвіницею та школою. Запорожці виписали для церкви ієромонахів з київського монастиря і забезпечили її релігійними книгами. У 1602 р. цю церкву перетворили в самарський Пустинно-Миколаївський монастир [10, с. 357].

У 1659 р. запорожці взялися за відновлення зруйнованої татарами церкви в Самарському монастирі: незабаром на місці невеликої церкви, яка згоріла, виникла велика і краща, як і раніше з шпиталем, дзвіницею та школою [10, с. 359]. Школа при Самарському Пустинно-Миколаївському монастирі - перший зародок освіти на Запоріжжі.

Найбільше даних збереглося про січову школу. Сучасник, військовий інженер Митецький, який знаходився в Запорізькій Січі з 1736 по 1740 рр. писав: «певчие у них все обучаются в учрежденной их школе, которых казаки

---

* Адміністративні одиниці, на які ділилася територія Запорізької Січі.

запорожские, по родству и по другим случаям берут из Малороссии, а приведши в Сечу, некоторые богатые, в оную школу отдают вместо детей своих, оные и самовольно из Києва и из Польши приходят» [4, с. 46].

Школярів, за свідченням одних авторів, знаходилося в Січі більше 30 чоловік [4, с. 21; 5, с. 78-79]. За свідченням інших - до 80, з яких 30 дорослих і 50 підлітків [6, с. 145; 9, с. 7]. Як видно, школярами були як дорослі козаки, так і підлітки.

Січові школярі вибирали із власного середовища двох отаманів: одного - для школярів молодшого, іншого - для школярів старшого віку. Ці отамани зберігали в себе шкільні гроші і могли бути скинуті самими ж школярами. В функції отаманів входило також забезпечення школярів продуктами й іншими життєвими потребами [3, с. 21].

Скарбниця січової школи поповнювалась пожертвуваннями парафіян, а також від колядування під вікнами січового товариства та поздоровлення його на свята Різдва Христового, Нового Року і Христового Воскресіння. Школярі ще дзвонили в дзвони і читали псалтир по померлих і вбитих, продавали ладан в церкві, за що також отримували плату як продуктами, так і грошима [6, с. 145].

Скальковський вказує ще й на інші статті доходу січових школярів. Він пише, що «кроме обыкновенных пожертвованных, войско при разделе жалованья, провианта, доходов с питейных домов, лавок, рыбных и звериных ловель, даже воинской добычи, одну часть, обычаем узаконенную, отдавало на церковь, а другую на школу» [6, с. 139].

Школярі одержували ще певну долю від бойових запасів - свинцю та пороху, які щорічно присилали з Петербурга в Січ на все запорізьке низове військо [6, с. 146]. Деякі школярі частково були на утриманні тих козаків, які їх (школярів) привезли в Січ.

Козацтво в усі часи піклувалися про школярів. Дидаascal зобов'язаний був доповідати про успішність учнів і стан їхнього здоров'я самому кошовому отаманові, а той, зі свого боку, завжди радив, як учинити в тому чи іншому

випадку. Дидаскал січової школи ієромонах Леонід так і пише прикордонному лікарю Ломану: «...на пораду пана кошового, виїхав я був із своїми школярами в луки на свіжу воду й був до минулого листопада останніх чисел» [7, с. 491-492].

Січові школярі вчилися молитов, співам, читанню та письму. Вчителями як січової, так і монастирських шкіл були монахи, що присилялись з Києва, усі з «вищою освітою і всі доброго життя та високого розуму» [3, с. 21].

По закінченні січової школи частина її випускників іноді лишалась при школі, продовжуючи жити артільним требом. Вони навчали новаків грамоти, брали участь у церковних відправах. Інша частина випускників працювала канцеляристами в Запорізькому війську [1, с. 342]. Решта розходилась по парафіях Запорізького краю як церковні читці, хоровики і священики.

Немає даних про кількість шкіл в Запорізькій Січі. Лє виходячи з того, що майже при кожній церкві в запорізьких «вольностях» була школа, можна встановити приблизну кількість шкіл Академік Д.І. Яворницький вказує, що на Запоріжжі було 44 церкви [10, с. 357, 368]. В своїй «Истории запорожских козаков» він детально описує кожну церкву. З цього можна зробити висновок, що в Запорізькій Січі було 44 школи. Звичайно, така кількість шкіл може здатися перебільшеною, але якщо взяти до уваги, що в XVIII ст. на території Запорізької Січі проживало приблизно 300 тисяч населення, а кількість учнів в школах була невелика, то таке число шкіл цілком реальне.

ЛІТЕРАТУРА:

- 1 *Голобуцький В.А.* Запорожское казачество. - К., 1957.
- 2.*Голобуцький В.О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування. - К., **1961.**
- 3.*История о казаках запорожеких.* - М., 1847.
- 4.*Мишецкий С.* История о казаках запорожеких. - Одесса, 1852.

5. *Ригельман А.* Летописное повествование о Малой России - М., 1847. - Кп. VI, ч. IV
6. *Скальковский А.* История Новой Семи или последнего Коша Запорожского. Ч. I. -Одесса, 1885.
7. *Щербина В.* Сечевая школа // «Киевская старина», 1891. - X° 9.
8. *Яворницький Д.І.* Як жило славне **запоріжське** низове військо. - Катеринослав, 1918.
9. *Яворницький Д.І.* Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского. - Екатеринос-лав, 1915.
10. *Яворницький Д.І.* История запорожеких козаков. Т. I. - М., 1900.
11. *Яворницький Д.І.* Сборник материалов для истории запорожеких козаков. - СПб, 1888.